

Registro Nr. 2556

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 101 (SA)

KARALIŠKAS MARŠALKOS TEISMAS GARDINE

КОРОЛЕВСКИЙ МАРШАЛКОВСКИЙ СУД В Г. ГРОДНО

MARŠALKOS TEISMO EINAMŪJŲ REIKALŲ AKTŲ IR DEKRETŲ KNYGŲ; EINAMŪJŲ REIKALŲ, KASDIENĖS VEIKLOS, RAPORTŲ IR PAREIŠKIMŲ, EKONOMINIŲ BYLŲ SPRENDIMŲ PROTOKOLŲ; APELIACINIŲ, BAUDŽIAMŪJŲ, ORDINARINIŲ, EKSTRAORDINARINIŲ, INKVIZICINIŲ, POLICIJOS, KAMARNINKO IR KT. BYLŲ REJESTRŲ APYRAŠAS NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1793 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE KARALIŠKAJĄ MARŠALKOS TEISMO GARDINĖ FONDĄ NR. 101 (SA)

2016-06-13 Nr. A7-19

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Maršalkos teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau LDK) yra žinomas nuo XVI a. pradžios. Šis teismas yra susijęs su viena iš seniausių prie Lenkijos karalių ir LDK didžiųjų kunigaikščių dvarų veikusia pareigūno - maršalkos pareigybe (lotynų k. *marschalcus*; lenkų k. *marszałek*). Pradžioje ši pareigybė 1271 m. atsirado Lenkijoje, kur nuo 1358 m. maršalka tapo vienu iš svarbiausių dvariškių, kuris buvo atsakingas už viešąją tvarką karaliaus rūmuose ir valdovo saugumą.¹ 1409 m. Lenkijos karaliaus ir LDK didžiojo kunigaikščio Vladislovo Jogailos privilegija maršalka tapo Karūnos (Lenkijos) didžiuoju maršalka (lenkų k. *marszałek wielki koronny*). Tuo pat metu jam buvo paskirtas pavaduotojas - Karūnos dvaro maršalka (lenkų k. *marszałek nadworny koronny*).

Lenkijos karalius ir LDK didysis kunigaikštis Vladislovas Jogaila apie 1398 m. ir LDK įsteigė maršalkos pareigybę. Pradžioje maršalka buvo vadinamas didžiojo kunigaikščio arba dvaro maršalka, nuo 1411 m. žemės maršalka, o vėliau - Lietuvos didžiuoju maršalka (lenkų k. *marszałek wielki litewski*).² Tai buvo vienas iš svarbiausių LDK centrinės valdžios pareigūnų, atsakingas už didžiojo kunigaikščio dvaro ir jo aplinkos viešąją tvarką bei valdovo saugumą. Šis pareigūnas taip pat buvo svarbiausiu iškilnių ir ceremonijų dvare tvarkytoju, prižiūrėjo, kad būtų laikomasi etiketo. Jis turėjo skiriamąjį valdžios ženklą – lazda. Nors Lietuvos didžiojo maršalkos įgaliojimai buvo tokie pat, kokius turėjo Karūnos (Lenkijos) didysis maršalka, tačiau bendroje valstybinių pareigybių hierarchijoje jo pareigos buvo žemesnės. Lietuvos didysis maršalka turėjo pavaduotoją - Lietuvos dvaro maršalką (lenkų k. *marszałek nadworny litewski*), kuris galėjo spręsti dvaro reikalus, tik nesant savo tiesioginiam viršininkui. LDK pirmuoju didžiuoju maršalka buvo Stanislovas Čiupurna (1398-1411 m.), o pirmuoju dvaro maršalka – Radvila Astikaitis (1440-1468 m.).

¹ PŁAZA, Stanisław; *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym* – Kraków, 1997, Cz. 1; p. 553.

² BUTĖNAS, Domas; *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* – V; 1997, p. 27.

Daugiau žinių apie Lietuvos didžiojo maršalkos pareigas pateikia 1504 m. LDK seimo nutarimas.³ Visų pirma jo valdžia galiojo tik ten, kur gyveno didysis kunigaikštis: jo rūmuose ar pilyje, o taip pat valdovo vizituojamose bei seimų susirinkimų vietose. Lietuvos didysis maršalka pirmininkavo LDK Ponų tarybos ir seimo posėdžiams, skelbė didžiojo kunigaikščio įsakus ir nutarimus; priiminėjo užsienio šalių pasiuntinius ir aukščiausius valstybės pareigūnus, vadovavo dvaro sargybai ir gvardijai, stebėjo, kad būtų laikomasi nustatytų etiketo ir ceremonialo taisyklių, prižiūrėjo viešąją tvarką miestuose seimo sesijų metu, rūpinosi didžiojo kunigaikščio asmens apsauga bei ramybe jo apsistojimo vietose. Lietuvos didžiojo maršalkos pareigas galima prilyginti dabartiniams vidaus reikalų ministro įgaliojimams.

Lietuvos didysis maršalka vykdė ir teismines funkcijas. Jis vadovavo maršalkos teismui ir nagrinėjo didžiojo kunigaikščio jam pavestas bylas. Šio teismo kompetencijai priklausė visų nusikaltimų, įvykdytų vienos mylios atstumu nuo valdovo rezidencijos, sprendimas.⁴ Visų pirma teismas sprendė baudžiamąsias bylas, liečiančias nusikaltimus prieš didžiojo kunigaikščio asmenį, taip pat nagrinėjo bylas: dėl nužudymų, plėšimų, savavališko svetimo turto ar žmonių grobimo, dvarų užpuolimų, neteisėto Magdeburgo teisių taikymo, dokumentų klastojimo ir kt. Maršalkos teismas sprendė ir civilines bylas: dėl skolų grąžinimo, sutarčių sudarymo, nepilnamečių asmenų išlaikymo, įkeistų dvarų valdymo, turto dalybų, muitų mokesčių nustatymo, pabėgusių pavaldinių sugrąžinimo ir kt. Šiam teismui taip pat buvo pavedamos politinio pobūdžio bylos, daugiausia susijusios su bajorų privilegijų pažeidimais.

Po 1564-1566 m. LDK teismų reformos maršalkos teismo galios susiaurėjo. Šio teismo kompetencija pagal III Lietuvos Statuto IX skyriaus 7 straipsnį (artikulą) tapo artima komisarų teismo įgaliojimams.⁵ Lietuvos didysis maršalka, Vyriausiojo tribunolo pavedimu, nagrinėjo teisės pažeidimus, padarytus išskirtinai didžiojo kunigaikščio rūmuose arba valdovo vizituojamoje vietovėje ir susijusius su jo saugumu. Didžiajam maršalkai teisme talkino vienas teisėjas. Jam išvykus ar ligos atveju jį pavaduoti: vesti teismo posėdžius, nagrinėti ir savarankiškai spręsti bylas galėjo tik Lietuvos dvaro maršalka. Teismas galėjo nubausti nusikaltusį pinigine bauda, kalėjimu ir net mirties bausme. Nusikaltusieji buvo teisiami pagal Lietuvos Statutų teisę, taip pat LDK didžiųjų kunigaikščių įsakus ir valią. Maršalkos teismo sprendimas būdavo galutinis ir neskundžiamas, netgi jeigu tai buvo mirties

³*Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. I. p. 295.

⁴ <http://gid.lt/teise/ldk-teismai>, p. 8.

⁵ ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T. 2; p. 352-353.

bausmė. Teismo jurisdikcija apėmė visą LDK teritoriją. Išvykus iš vizituojamos vietos valdovo dvarui, nebaigtos spręsti bylos buvo perduodamos pavieto pilies teismui.

Po 1569 m. Liublino unijos Lietuvos didysis maršalka tapo Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) Senato - Aukštųjų seimo rūmų ir nuolatinės karaliaus tarybos nariu. Savo pareigomis jis paeiliui dalinosi su Karūnos (Lenkijos) didžiuoju maršalka. Kai karalius rezidavo arba ATR seimas vykdavo LDK teritorijoje, maršalkos teismui vadovavo ir jo posėdžius vedavo Lietuvos didysis maršalka, kuomet valdovas būdavo Lenkijoje arba joje vyko seimas šias funkcijas vykdė Karūnos didysis maršalka. Kadangi ATR valdovai didesnę savo valdymo laikotarpio dalį gyveno Lenkijoje, todėl Lietuvos didžiojo maršalkos galios ir įtaka valstybės gyvenime sumažėjo.

XVII a. antroje pusėje ATR iškilo būtinybė naujai juridiskai reglamentuoti maršalkos teismo kompetenciją. Šį poreikį salygojo nauji reikalavimai, atsiradę viešosios tvarkos palaikymui miestuose karaliaus rezidavimo ir seimų sesijų juose metu bei platesnių policinių ir teisminių įgaliojimų maršalkos teismui suteikimas. Tuo laikotarpiu susiformavo tradicija rengti seimų suvažiavimus Lenkijoje – Varšuvoje, o Lietuvoje – Gardine. 1678 m. Gardino seimas įstatymu patvirtino maršalkos teismo nuostatus (lenkų k. *artykuły marszałkowskie*).⁶ Maršalkos teismo nuostatus sudarė 20 straipsnių (artikulų).⁷

Pirmas maršalkos teismo nuostatų straipsnis draudė miesto gatvėse garsiai vaidytis, triukšmauti, rengti bruzdėjimus bei riaušes. Antras straipsnis numatė draudimą karaliaus rezidencijoje arba šalia jos turėti su savimi šaunamuosius (šautuvus, muškietas, pistoletus) bei sunkius šaltuosius (alebardas, ragotines, ietis) ginklus, kurie buvo prilyginami maištui skirtai ginkluotei. Už šio draudimo nepaisymą buvo baudžiama kalėjimu ir 200 timpų pinigine bauda. Trečiame straipsnyje buvo numatyta atvykusių į miestą svetimšalių, ypačingai karaliaus apsilankymo jame ar seimo suvažiavimo metu, privaloma registracija. Penktas nuostatų straipsnis įpareigojo miestiečius ir atvykėlius laikytis priešgaisrinių taisyklių ir turėti gaisro gesinimo inventorių.

Iš kitų svarbesnių maršalkos teismo nuostatų reiktų paminėti: draudimą gatvėse trimituoti ar groti muzikos instrumentais, išskyrus valdovo ar svarbių valstybės ir užsienio pareigūnų atvykimo atvejais; įpareigojimą gerbti ir oriai priimti užsienio šalių pasiuntinius ir juos lydintįs asmenis; priimti ir apgyvendinti miestiečių namuose seimo narius, 8 valandą vakaro uždaryti visas smukles ir karčemas,

⁶ VANSEVIČIUS; Stasys, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemos tobulinimas XVII-XVIII a.// Teisė; V; 2002, p. 150.*

⁷ GLOGER; Zygmunt, *Encyklopedia staropolska* – Warszawa, 1900, T. 1. p. 75-76.

vyti iš gatvių piktadarius, girtuoklius, sukčius, valkatas, elgetas ir laisvo elgesio moteris; draudimą dirbtinai kelti maisto produktų kainas; skriausti pirklius ir prekybininkus ir kt.⁸

Viešajai tvarkai karaliaus rūmuose, seimo posėdžiuose, miesto gatvėse palaikyti buvo skirta taip vadinama maršalkos sargyba (lenkų k. *straż marszałkowska*), kuri buvo tiesiogiai pavaldi Karūnos ir Lietuvos didiesiems maršalkoms. Šie sargybiniai aprengti vengrų pavyzdžio karine uniforma dar buvo vadinami haidukais. Jie vykdė policines funkcijas: ėjo sargybą karaliaus rūmuose, seimo ir maršalkos teismo posėdžiuose, prižiūrėjo ir vykdė teismo sprendimu nusikaltusių asmenų bausmes, patruliavo naktimis miesto gatvėse, lydėjo suimtuosius tvarkos pažeidėjus į tardymus, saugojo kalinius ir t. t.

1766 m. maršalkos teismas buvo naujai pertvarkytas. Iki tol veikęs kaip ATR karaliaus dvaro teismo institucija, jis buvo atskirtas ir tapo kolegialia administracine teismo įstaiga.⁹ Teismą sudarė pirmininkaujantis Karūnos didysis maršalka, jo pavaduotojas – Karūnos dvaro maršalka ir šeši iš seimo narių tarpo išrinkti asesoriai (tarėjai). Jiems galiojo taip vadinama *incompatibilitas* (lotynų k.) taisyklė – tai reiškė, kad jie vienu metu negalėjo eiti maršalkos teismo asesoriaus ir seimo nario pareigų.¹⁰ Ši taisyklė nebuvo taikoma dviems teismo asesoriams, kurie buvo renkami iš ATR Senato narių (Aukštieji seimo rūmai).

Maršalkos teismas posėdžiavo keturis kartus į metus. Teismo asesoriams buvo suteiktos tokios pat teisės ir įgaliojimai, kokius turėjo abu maršalkos. Maršalkos teismas ir toliau liko aukščiausia juridine instancija (lotynų k. *ultima instantiae*), vykdžiusia teisingumą civilinėse ir baudžiamosiose bylose, liečiančiose karaliaus ir valstybinių ATR institucijų saugumą.¹¹ Valstybės įstatymai užtikrino, kad maršalkos teismo sprendimai privalėjo būti vykdomi greitai ir be jokių atidėliojimų. Tai sąlygojo spartų ir efektyvų, palyginus su kitais ATR teismais, šios įstaigos darbą. Teismui darbe taip pat padėjo gerai organizuota policines funkcijas vykdžiusi maršalkos sargyba bei tai, kad jo žinioje buvo vienas iš geriausiai įrengtų to meto kalėjimų Varšuvoje.

1775 m. maršalkos teismo jurisdikcijai vykdyti buvo įsteigta viena bendra visai valstybei ATR maršalkų komisija, kurią sudarė Karūnos ir Lietuvos didieji ir dvaro maršalkos bei šeši asesoriai (tarėjai).¹² Maršalkos buvo įstatymais įpareigoti paeiliui pusę metų gyventi prie valdovo dvaro, o asesoriai keturis mėnesius. Teismo bylos galėjo būti nagrinėjamos ir sprendžiamos tik esant mažiausiai penkių asmenų teisėjų kolegijai.

⁸ KITOWICZ; Jędrzej *O sądach marszałkowskich// Opis obyczajów za panowania Augusta III* – Poznań, 1840, T. 1.

⁹ MAKOSA; Mateusz, *Sądownictwo administracyjne w Polsce do 1939 roku* – Radom, 2014, p. 26-30.

¹⁰ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. VII. p. 334.

¹¹ JANKIEWICZ; Adam, *Tradycje sądownictwa administracyjnego w Polsce* – Warszawa, 2005, p. 17.

¹² PŁAZA, Stanisław; *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym* – Kraków, 1997, Cz. 1; p. 553.

Apie maršalkos teismo darbo tvarką, funkcijas ir veiklos istoriją LDK teritorijoje daugiau žinių suteikia dabartiniu metu Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau LVIA) saugomo Senujų aktų (SA) fondo Nr. 101 „Karališkasis maršalkos teismas Gardine“ bylų dokumentai.¹³ Jie apima tik trumpą maršalkos teismo veiklos laikotarpį, kai 1793 m. balandžio - lapkričio mėn. Gardine rezidavo karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis ir jame vyko paskutinis ATR seimas.

Maršalkos teismo kasdienės veiklos protokolų knygoje yra minima, kad 1793 m. balandžio 23 d. ATR karaliui atvykus į Gardiną, Naujojoje pilyje susirinkus vaitui, burmistruvi, tarėjams ir kt. magistrato pareigūnams Karūnos didysis maršalka Mykolas Vandalinas Mnišekas paskelbė nutarimą apie maršalkos jurisdikcijos mieste įvedimą. Šiuo aktu didysis maršalka valdovo rezidavimo ir ATR seimo sesijos Gardine laikotarpiu perėmė iš magistrato viešosios tvarkos apsaugą bei teisingumo vykdymą.

Maršalkos jurisdikcijoje buvo dviejų instancijų teismai: pirmosios ir aukščiausiosios. Karūnos didysis maršalka Mykolas Vandalinas Mnišekas paskyrė pirmos instancijos maršalkos teismo pareigūnus: teisėją Liudviką Sobolevskį, raštininką Stanislovą Zaleskį, teismo raštinės regentą Juozapą Domanskį ir policijos regentą Petrą Kropivnickį.¹⁴ Visi išvardinti pareigūnai buvo prisaikdinti. Aukščiausiosios instancijos maršalkos teisme pirmininkavo ir bylas sprendė didysis maršalka, arba jo pavaduotojas - dvaro maršalka, o jiems padėjo nuo keturių iki šešių asesorių (tarėjų).

Pirmosios instancijos maršalkos teismas paprastai sprendavo einamųjų reikalų bylas. Jo kompetencijos ribos tiksliau buvo apibrėžtos 1793 m. balandžio 25 d. Gardine paskelbtoje maršalkos jurisdikcijos teismų ordinacijoje (nuostatuose), kur jam pavestos nagrinėti bylos buvo suskirstytos į penkių tipų bylų rejestrus (sąrašus).¹⁵

Pirmam rejestrui priklausė inkvizicinės arba tardymų bylos (*regestr inkwizycyjny*). Jose buvo nagrinėjami įvairaus pobūdžio nusikaltimai, kuriems buvo būtinas papildomas teismo tyrimas, įtariamųjų asmenų tardymas bei liudininkų parodymai. Maršalkos teismas šio tipo bylose privalėjo priimti sprendimą. Antras rejestras – tai ordinarinės arba eilinės bylos (*regestr ordinaryjny*). Jas sudarė jau iširtos vietinių (Gardino) gyventojų bylos bei skundai, kuriose pirmos instancijos maršalkos teismas skelbė galutinį sprendimą. Trečią rejestrą sudarė atvykusių į Gardiną svečių, užsieniečių ir žydų bylos (*regestr gościnny*). Ketvirtam rejestrui priklausė bajorų ir žydų bylos su teismo anstoliais dėl mokesčių išieškojimo (*regestr komorniany*). Penktą rejestrą sudarė policijos žinioje esančios bylos

¹³ LVIA. F.101 (SA) B. 4182-4204.

¹⁴ LVIA. F.101 (SA) B. 4182, l. 2-3.

¹⁵ LVIA. F.101 (SA) B. 4182, l. 6v-8.

dėl viešosios tvarkos, švaros, priešgaisrinės apsaugos, įtartinų asmenų apgyvendinimo, privalomos atvykėlių registracijos, butų nuomos ir kt. taisyklių pažeidimų (*registr policji*).

Be išvardintų bylų rejestrų pirmos instancijos maršalkos teismo kompetencijoje išskirtinę vietą užėmė ypatingos svarbos bylos (*registr licowy*).¹⁶ Kiekvienos šio tipo bylos sprendimui buvo reikalingas atskiras raštiškas maršalkos leidimas. Teisme jos buvo nagrinėjamos kasdien, be eilės ir skubos tvarka. Į ypatingos svarbos bylų rejestrą taip pat buvo įrašomos ir kalinių bylos.

Pirmos instancijos maršalkos teismas dirbo kasdien nuo 10 iki 13 val. didžiojo maršalkos paskirtose patalpose. Bylos buvo nagrinėjamos, su išimtimis, eilės tvarka. Pabaigus spręsti vieno tipo rejestro bylas, būdavo pereinama prie kito tipo rejestro bylų.

Aukščiausios instancijos maršalkos teismo posėdžiai vykdavo daug rečiau. Jie buvo rengiami didžiojo maršalkos nurodymu apie tai iš anksto ir viešai paskelbus, esant pakankamam poreikiui ir būtinybei. Aukščiausios instancijos maršalkos teismo kompetencijai priklausė trijų tipų bylų rejestrui (sąrašai).¹⁷ Pirmą rejestrą sudarė apeliacinės bylos (*registr apelacyjny*). Apeliacijos aukščiausios instancijos maršalkos teismui buvo pateikiamos ir nagrinėjamos, apskundus pirmos instancijos teismo nuosprendį. Antram rejestrui priklausė ekstraordinarinės arba neeilinės bylos, kurios dėl savo svarbos sprendžiamos be eilės ir skubos tvarka (*registr ekstraordynaryjny*). Šio tipo byloms spręsti tai pat buvo reikalingas raštiškas didžiojo maršalkos leidimas. Trečią rejestrą sudarė baudžiamosios bylos (*registr kryminalny*). Jose buvo nagrinėjamos kriminalinių kalinių bylos bei tiriami sunkūs smurtiniai nusikaltimai: žmogžudystės, sunkūs kūno sužalojimai, ginkluoti plėšimai, dvarų užpuolimai, išprievartavimai ir kt.

Maršalkos teismo jurisdikcija veikė Gardine nuo 1793 m. balandžio 23 d. iki gruodžio 7 d. Jos galiojimas pasibaigė išvykus iš miesto ATR karaliui. Per savo veiklos laikotarpį vien tik pirmos instancijos maršalkos teismas išnagrino ir priėmė sprendimus (dekretus) 307 bylose, išleido ir paskelbė mieste 374 administracinio-teisinio pobūdžio nutarimus, potvarkius, nuostatus ir kt.¹⁸ Maršalkos teismo nepabaigtos bylos buvo perduotos spręsti Gardino pavieto pilies teismui, o pats teismas perkėlė savo veiklą į Varšuvą.

1795 m. po trečiojo ATR padalijimo, beveik visos valstybinės ir teismo institucijos, tame tarpe ir maršalkos teismas, caro valdžios nurodymu buvo panaikintos. 1793 m. Gardine veikusio karališkojo maršalkos teismo knygos buvo pervežtos į Vilnių ir perduotos saugojimui į LDK Vyriausiojo tribunolo archyvą.

¹⁶ LVIA. F.101 (SA) B. 4204, l. 9-10.

¹⁷ LVIA. F.101 (SA) B. 4204, l. 9v.

¹⁸ LVIA. F.101 (SA) B. 4183, 4200, 4201.

1823 m. Vilniaus žemės teismo regento Jono Zienkovičiaus sudarytame Vyriausiojo tribunolo archyve saugomų bylų registre yra minimos 23 maršalkos teismo knygos.¹⁹ 1842 m. prie Vilniaus gubernijos valdybos statistikos komiteto buvo sudaryta laikina keturių narių komisija, kurios užduotis buvo per vienerius metus peržiūrėti tribunolo archyve saugomas knygas, atrinkti ir perrašyti vertingiausius moksliniu požiūriu dokumentus bei paruošti juos spaudai. 1843 m. Vilniuje buvo išleista šios komisijos parengta knyga, kurios įvade taip pat minimos 23 maršalkos teismo knygos.²⁰

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balanžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“²¹ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Vilniaus civilinio teismo rūmai, kurių žinioje buvo LDK Vyriausiojo tribunolo archyvas nuo 1852 m. rugpjūčio mėn. iki 1859 m. balandžio mėn. visas šio archyvo bylas, tame tarpe ir 23 karališkojo maršalkos teismo knygas, perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui.²² Visos maršalkos teismo knygos buvo įrištos, lapai sunumeruoti, tačiau be antspaudų.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Maršalkos teismo bylos (28 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 4174-4201).²³ Pagal dokumentų pobūdį bylos buvo suskirstytos į aktų knygas ir bylų rejestrus. Ankstyviausias dokumentas buvo 1752 m., vėlyviausias – 1793 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

¹⁹ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 11.

²⁰ *Собрание древних грамот и актов городов Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам* – Вильна, 1843, ч. 1-2.

²¹ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе.* Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230.

²² LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 654 l. 128v-129.

²³ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, p. 130.

1906 m. išleistas dalinai pertvarkytas Ivano Sprogio senųjų aktų archyvo katalogas buvo informatyvesnis. I. Sprogio kataloge karališkojo maršalkos teismo bylos taip pat sudarė atskirą grupę (Spr. Nr. 4182-4204).²⁴. Maršalkos teismo bylų kiekis šiame kataloge sumažėjo (23 vienetai). Kiekvienai bylai rusų kalba buvo sudaryta informatyvi antraštė. I. Sprogis tiksliau suskirstė bylas pagal dokumentų pobūdį: į einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygas; einamųjų reikalų aktų, kasdienės veiklos, raportų ir pareiškimų protokolus; apeliacinių, baudžiamųjų, ordinarinių, inkvizicinių, policijos ir kt. bylų rejestrus. Kiekviena byla gavo naują inventorinį numerį, tiksliau apibrėžtos jos chronologinės ribos ir nurodytas lapų kiekis. I. Sprogio ir N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogais, nepaisant jų neišbaigtumo, plačiai naudojamasi iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvu. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1948-1951 m. fondui „Karališkasis maršalkos teismas Gardine“ buvo suteiktas Nr. 101 (SA). 1950 m. pagal šio fondo lapo duomenis jame buvo įrašytos 23 bylos.

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tame tarpe ir karališkojo maršalkos teismo fondas. Fondą Nr. 101 (SA) „Karališkasis maršalkos teismas Gardine“ sudarė vienas apyrašas. I. Sprogio spausdintinis Senųjų aktų katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 1. Tuo metu jame faktiškai buvo 22 bylos.

1976 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus karališkojo maršalkos teismo fondo Nr. 101 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal I. Sprogio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 4182-4204 (23 apskaitos vienetai) faktiškai yra 22 bylos. Paaiškėjo, kad pagal I. Sprogio katalogą trūksta vienos bylos (Spr. Nr. 4203). 1984 m. pakartotinio šio fondo bylų patikrinimo metu byla Spr. Nr. 4203 buvo surasta ir grąžinta į fondo Nr. 101 apyrašo Nr. 1 apskaitą.

²⁴ *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг/ сост. И.Спрогис – Вильна, 1901-1913, p. 142.*

2016 m. buvo sudarytas naujas fondo Nr. 101 (SA) „Karališkasis maršalkos teismas Gardine“ apyrašas Nr. 1., kuriame buvo įrašytos 23 bylos.

Iš viso fonde Nr. 101 (SA) „Karališkasis maršalkos teismas Gardine“ yra 23 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos apima 1793 m.

Maršalkos teismo einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų; einamųjų reikalų, kasdienės veiklos, raportų ir pareiškimų, ekonominių bylų sprendimų protokolų; apeliacinių, baudžiamųjų, ordinarinių, ekstraordinarinių, inkvizicinių, policijos, kamarninko ir kt. bylų rejestrų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti I. Sprogio ir N. Gorbačevskio kataloguose pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. Pirmasis pertvarkymų etapas apėmė LDK įstaigų fondų pirmųjų apyrašų kūrimą. 2016 m., sudarant fondo Nr. 101 (SA) „Karališkasis maršalkos teismas Gardine“ apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetais.

Sudarytame karališkojo maršalkos teismo fondo Nr. 101 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 23 į I. Sprogio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodyti ir ankstesni I. Sprogio ir N. Gorbačevskio katalogų numeriai.

Karališkojo maršalkos teismo fondo Nr. 101 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai yra einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; einamųjų reikalų, kasdienės veiklos, raportų ir pareiškimų, ekonominių bylų sprendimų protokolai; apeliacinių, baudžiamųjų, ordinarinių, ekstraordinarinių, inkvizicinių, policijos, kamarninko (anstolio), atvykusių į Gardiną svečių, ypatingai svarbių ir kt. bylų rejestrai.

Aukščiausios instancijos maršalkos teismas sprendė tik bylas, įrašytas į trijų tipų rejestrus (registrus): apeliacinių, baudžiamųjų ir ekstraordinarinių bylų. Pirmos instancijos maršalkos teismas nagrinėjo visų likusių tipų bylų rejestrus. Apyrašo Nr. 1 dokumentų chronologinės ribos yra nuo 1793 m. balandžio 23 d. iki gruodžio 7 d. Visi dokumentai atspindi maršalkos teismo veiklą Gardine, karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio vizitacijos ir paskutiniojo ATR seimo sesijos metu.

Maršalkos teismo einamųjų reikalų aktų knygas sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nusikaltimo vietos ir nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. dokumentai. Dekretų knygose įrašyti nagrinėjamų civilinių ir baudžiamųjų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Penkios fondo Nr. 101 (SA) apyrašo Nr. 1 bylos (Spr. Nr. 4182, 4183, 4200-4202) turi dokumentų rejestrus (vidaus apyrašus). Bylos vidaus dokumentų rejestro lapai yra nurodyti apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje.

Tvarkant karališkojo maršalkos teismo fondo Nr. 101 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas nefondinių bylų jame nerasta. Visi fondo Nr. 101 (SA) apyrašo Nr. 1 bylų dokumentai parašyti lenkų kalba.

Iš viso į fondo Nr. 101 (SA) „Karališkasis maršalkos teismas Gardine“ apyrašą Nr. 1 įrašyta 23 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos apima 1793 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 101 „КОРОЛЕВСКИЙ МАРШАЛКОВСКИЙ СУД В Г. ГРОДНО“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Маршалковский суд в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) упоминается вначале XVI в. Этот суд был непосредственно связан с должностью маршалки (на латинском яз. *marschalcus*, на польском яз. *marszalek*), которая издавна существовала при дворах королей Польши и великих князей литовских. Должность маршалки в 1271 г. возникла в Польше, где с 1358 г. он стал важным придворным чиновником, следившим за порядком в королевском дворце и безопасностью монарха. В 1409 г. согласно привилегии короля Польши и великого князя ВКЛ Владислава Ягайлы маршалок стал именоваться *маршалкой великим коронным* (на польском яз. *marszalek wielki koronny*). В тоже самое время ему был назначен заместитель – *маршалок надворный коронный* (на польском яз. *marszalek nadworny koronny*).

Должность маршалки в ВКЛ в 1398 г. учредил великий князь литовский Ягайло. В исторических источниках эта должность вначале упоминается как *маршалок господарский* или *дворский*, в 1411 г. как *маршалок земский*, а позднее – *маршалок великий литовский* (на польском яз. *marszalek wielki litewski*). Маршалок великий литовский был одним из высших должностных лиц центральной власти ВКЛ. Он руководил двором великого князя литовского, отвечал за личную безопасность государя, следил за соблюдением норм этикета во время церемоний, приёмов и торжеств. Отличительным знаком его власти был жезл. Формально маршалок великий литовский имел такие же полномочия как и маршалок великий коронный, но в общей иерархии государственных чинов ему уступал. Его заместителем был *маршалок надворный литовский* (на польском яз. *marszalek nadworny litewski*), который мог решать придворные дела, только в случае отсутствия своего начальника. Первым маршалкой великим литовским был Станислав Чупурна (1398-1411), а первым маршалкой надворным литовским Радзивилл Остикович (1440-1466).

Больше сведений о полномочиях маршалка великого литовского представлено в решении сейма ВКЛ с 1504 г. Во первых, его власть распространялась только в тех местах, где жил великий князь литовский: в его дворце или замке, а также в тех местностях, которые посещал государь или собирались сессии сейма. Маршалок великий литовский председательствовал на заседаниях Рады и сейма ВКЛ, провозглашал указы и решения великого князя, принимал иностранных послов и высших государственных чиновников, руководил придворной стражей и

гвардией, наблюдал за соблюдением порядка и этикета во дворе, следил за общественным порядком в городах, в которых проходили сессии сейма и безопасностью государя в местах его визитации. Обязанности маршалка великого литовского можно приравнять к полномочиям современного министра внутренних дел.

Маршалок великий литовский выполнял и судебные функции. Он руководил маршалковским судом, на котором рассматривал дела, порученные ему великим князем. В компетенцию этого суда входило разбирательство разного типа преступлений, совершенных на расстоянии одной мили от резиденции государя. В первую очередь суд решал уголовные дела, связанные с преступлениями против особы великого князя, так же рассматривал дела: об убийствах, грабежах, самовольном присвоении чужого имущества, похищении людей, нападениях на имения, незаконном применении статей Магдебургского права, подделке документов и пр. Маршалковский суд решал и гражданские дела: о возврате долгов, заключении договоров, содержании несовершеннолетних лиц, владении заложенными имениями, разделе имущества, установлении таможенных пошлин, возвращении беглых подданных и пр. Этому суду для рассмотрения также поручались дела политического характера, в большей части связанные с нарушениями дворянских привилегий.

После проведенной в ВКЛ в 1564-1566 гг. судебной реформы, полномочия маршалковского суда были сужены. Согласно 7 статьи (артикула) IX раздела Литовского Статута с 1588 г. компетенция этого суда стала близкой полномочиям комиссарского суда. Маршалок великий литовский, по поручению Главного Литовского трибунала, рассматривал правонарушения, совершенные исключительно в великокняжеском дворце или на местности, посещаемой государем и касающиеся его безопасности. Маршалку великому литовскому в суде помогал один судья. В случае его отсутствия или болезни, его заменить: вести судебные заседания, самостоятельно рассматривать и решать дела мог только маршалок надворный литовский. Суд мог приговорить виновного к денежному штрафу, тюремному заключению и даже к смертной казни. Преступников судили согласно статьям Литовских Статутов, а также указов и воле великих князей. Решение маршалковского суда было окончательным и не подлежало обжалованию, даже в случае смертной казни. Юрисдикция суда охватывала всю территорию ВКЛ. После оставления государевым двором визитируемой местности, нерешённые дела передавались для рассмотрения поветовому гродскому суду.

После заключения в 1569 г. Люблинской унии маршалок великий литовский вошёл в Сенат – верхнюю палату сейма Речи Посполитой и стал членом постоянного королевского совета. Своими обязанностями он поочерёдно делился с маршалком великим коронным. Когда

король находился в ВКЛ или там проходил сейм Речи Посполитой в маршалковском суде председательствовал и его заседания вёл маршалок великий литовский, когда король жил в Польше или там проходил сейм эти функции выполнял маршалок великий коронный. Так как короли Речи Посполитой большую часть времени своего правления жили в Польше, полномочия маршалка великого литовского и его политическое влияние реально уменьшились.

Во второй половине XVII в. в Речи Посполитой возникла необходимость по новому регламентировать компетенцию маршалковского суда. Этому процессу способствовали новые требования, предъявляемые для соблюдения норм общественного порядка в городах, когда их посещал король и проходили сессии сейма, а также предоставление маршалковскому суду более широких полицейских и судебных полномочий.

В то время установилась традиция, что центром проведения съездов сеймов Речи Посполитой в Польше стала Варшава, а в Литве – Гродно. В 1678 г. Гродненский сейм утвердил положение о маршалковском суде (на польском яз. *artykuły marszałkowskie*). Оно состояло из 20 артикулов (статей).

Первая статья положения о маршалковском суде запрещала на городских улицах громко ссориться, скандалить, устраивать волнения и беспорядки. Вторая статья положения содержала в себе запрет ношения огнестрельного (мушкеты, ружья, пистолеты) и тяжелого холодного оружия (алебарды, копья, рогатины), которое считалось вооружением мятежников, в королевской резиденции или вблизи неё. За нарушение этого запрета было предусмотрено наказание в виде тюремного заключения и 200 тынфов денежный штраф. В третьей статье было предусмотрено обязательная регистрация прибывших в город иностранцев, особенно во время посещения его королем и проведения заседаний сейма. Пятая статья положения обязывала горожан и приезжих лиц соблюдать правила противопожарной безопасности и иметь инвентарь для тушения пожара.

Среди других статей положения следует упомянуть: запрет на городских улицах трубить и играть на музыкальных инструментах, кроме случаев прибытия в него государя или важных государственных и иностранных должностных лиц; обязательство горожанам уважительно и достойно принимать иностранных послов и их сопровождающие особы; принимать и заселять в городских домах и квартирах послов сейма; в 8 часов вечера закрывать все шинки и корчмы; гнать с улиц злоумышленников, пьяниц, мошенников, бродяг, нищих и женщин легкого поведения; искусственно повышать цены на продукты питания; притеснять купцов и торговцев и пр.

Для поддержания общественного порядка в королевской дворце, на заседаниях сейма и городских улицах была создана так называемая маршалковская стража (на польском яз. *straż marszałkowska*), которая была непосредственно подчинена маршалкам великим коронному и литовскому. Стражники были одеты в военную униформу венгерского образца, их ещё называли гайдуками. Они выполняли полицейские функции: несли караульную службу в королевском дворце, охраняли заседания сейма и маршалковского суда, исполняли наказания осужденным лицам, патрулировали ночью городские улицы, конвоировали задержанных правонарушителей на допросы, охраняли заключенных и др.

В 1766 г. маршалковский суд был реформирован. Ранее действовавший как судебная институция при королевском дворе, он был от него отделён и стал коллегиальным административно-судебным учреждением. Суд состоял из председательствующего маршалки великого коронного, его заместителя - маршалки надворного коронного и шести ассесоров (заседателей), выбираемых из членов сейма. Для них действовало правило, которое на латинском языке называлось *incompatibilitas*, согласно которому им было запрещено одновременно исполнять обязанности ассесора маршалковского суда и члена сейма. Это правило не распространялось на двух судебных ассесоров, членов Сената – верхней палаты сейма Речи Посполитой.

Маршалковский суд заседал четыре раза в год. Его ассесорам были предоставлены такие же права и полномочия какие имели оба маршалки. Маршалковский суд по прежнему был высшей юридической инстанцией (на латинском яз. *ultimae instantiae*), вершившей правосудие в гражданских и уголовных делах, связанных с безопасностью короля и государственных институций Речи Посполитой. В законе было закреплено правило, обеспечивающее быстрое, без проволочек выполнение решений маршалковского суда, что способствовало повышению эффективной деятельности этого учреждения. В работе суда также помогала хорошо организованная и полицейские функции выполнявшая маршалковская стража, в ведение которой была одна из самых хорошо оборудованных тюрем Варшавы.

В 1775 г. для выполнения функций юрисдикции маршалковского суда была учреждена общая для всей Речи Посполитой маршалковская комиссия, в которую входили маршалки великие коронный и литовский, маршалки надворные и шесть ассесоров (заседателей). По закону маршалки были обязаны поочерёдно в течении полугода жить при королевском дворе, а ассесоры в течении четырёх месяцев. Дела на суде рассматривали и решали только в тех случаях, когда на заседании участвовала судебная коллегия, которая состояла по меньшей мере из пяти членов.

Сведения о порядке работы маршалковского суда, его полномочиях и истории деятельности на территории ВКЛ представлены в документах дел фонда Древних актов № 101 “Королевский маршалковский суд в г. Гродно“, в настоящее время хранящегося в Литовском государственном историческом архиве. Эти документы охватывают короткий период деятельности маршалковского суда, когда с апреля по ноябрь 1793 г. в Гродне находился король Станислав Август Понятовский и проходил последний сейм Речи Посполитой.

В протоколе ежедневной деятельности маршалковского суда упоминается, что 23 апреля 1793 г. после прибытия короля в Гродно, на собрании в Новом замке, в котором участвовали войт, бургомистр, заседатели и др. чиновники городского магистрата, маршалок великий коронный Михаил Вандалин Мнишек огласил указ о введении в городе юрисдикции маршалковского суда. Этим актом маршалок великий, на время пребывания в Гродне короля и прохождения сессии сейма, перенял от магистрата охрану общественного порядка и судебную власть.

В юрисдикции маршалковского суда были суды первой и высшей инстанции. Маршалок великий коронный Михаил Вандалин Мнишек назначил должностных лиц маршалковского суда первой инстанции: судью Людвика Соболевского, писаря Станислава Залеского, регента судебной канцелярии Иосифа Доманского и регента полиции Петра Кропивницкого. Все чиновники были приведены к присяге. Маршалковским судом высшей инстанции руководил сам маршалок великий или его заместитель маршалок надворный, а им помогали от четырёх до шести ассессоров (заседателей).

Маршалковский суд первой инстанции обычно решал поточные дела. Границы его компетенции подробнее описаны в ординации (положении) судов маршалковской юрисдикции, объявленной в Гродне 25 апреля 1793 г. В ординации, дела, решаемые на суде первой инстанции были разделены на пять типов реестров (списков).

Первому реестру принадлежали инквизиционные или следственные дела (*regestr inkwizycyjny*), где рассматривались разного вида преступления, по которым было необходимо дополнительное судебное следствие, допросы подозреваемых лиц и показания свидетелей. В этого типа делах маршалковский суд был обязан принять решение. Второй реестр – это ординарные или поточные дела (*regestr ordinaryjny*). В него входили дела и жалобы местных жителей (гродненских горожан), по которым маршалковский суд первой инстанции выносил окончательный приговор. Третий реестр состоял из дел приезжих в Гродно гостей, иностранцев и евреев (*regestr gościnny*). Четвёртому реестру принадлежали тяжбы дворян и евреев с судебными приставами о неуплате налогов (*regestr komorniany*). Пятому реестру принадлежали

дела находящиеся в ведении полиции: о нарушении правил общественного порядка, чистоты, противопожарной безопасности, приёма на проживание подозрительных лиц, обязательной регистрации приезжих, аренды квартир и др. (*regestr policji*).

Кроме перечисленных реестров в компетенции маршалковского суда первой инстанции было также рассмотрение дел особой важности (*regestr licowy*). Для решения каждого этого вида дела нужно было получить от маршалки отдельное письменное разрешение. В суде эти дела рассматривали ежедневно, вне очереди и в ускоренном порядке. В реестр дел особой важности заносили также и дела заключённых.

Маршалковский суд первой инстанции заседал ежедневно с 10 до 13 часов в помещении, указанным маршалком великим. Рассмотрение дел проходило обычно в порядке очереди. После решения дел одного типа реестра переходили к рассмотрению дел другого типа реестра.

Маршалковский суд высшей инстанции заседал намного реже, по мере необходимости и потребности. Он мог собраться только после распоряжения маршалки великого и его заблаговременного и публичного объявления. Компетенции маршалковского суда высшей инстанции принадлежали дела трёх типов реестров. Первый реестр состоял из апелляционных дел (*regestr apelacyjny*). Апелляции для нового рассмотрения дела маршалковскому суду высшей инстанции можно было подать после обжалования решения суда первой инстанции. Второму реестру принадлежали экстраординарные или внеочередные дела (*regestr ekstraordynaryjny*). Суд их рассматривал вне очереди и в ускоренном порядке, для их решения также было обязательно письменное разрешение маршалки. В третий реестр заносили уголовные дела (*regestr kryminalny*). Это были дела об убийствах, нанесении тяжких телесных повреждений, вооружённых нападениях на имения, грабежах, изнасилованиях и пр.

Юрисдикция маршалковского суда в Гродно действовало с 23 апреля по 7 декабря 1793 г. Она потеряла силу, когда король покинул город. За время её действия только суд первой инстанции рассмотрел и вынес решения (декреты) по 307 делам, издал и объявил в городе 374 указов, распоряжений, решений, положений административно-юридического характера. Незаконченные дела маршалковского суда были переданы для рассмотрения Гродненскому гродскому суду, а сам маршалковский суд переехал в Варшаву.

После третьего раздела Речи Посполитой в 1795 г., почти все государственные и судебные учреждения, в том числе и королевский маршалковский суд, царской властью были упразднены. Книги, в 1793 г. заседавшего в Гродно, королевского маршалковского суда были перевезены в Вильно и переданы на хранение в архив Главного Литовского трибунала.

В реестре дел, хранившихся в архиве Главного Литовского трибунала, составленном в 1823 г. регентом виленского земского суда Яном Зенковичем, упоминаются 23 книги маршалковского суда. В 1842 г. при статистическом комитете Виленского губернского правления была создана временная комиссия из четырёх служащих, перед которой была поставлена задача в течении одного года проверить книги, хранившиеся в архиве трибунала, выбрать и переписать из них наиболее ценные с научной точки зрения документы и подготовить их к печати. В 1843 г. в Вильно была издана книга, составленная этой комиссией, в введении которой также упоминаются 23 книги маршалковского суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей.

Виленская палата гражданского суда, в ведение которой находился архив Главного Литовского трибунала с августа 1852 г. по апрель 1859 г. все в нём хранившиеся дела, в том числе и 23 книги королевского маршалковского суда, передал Виленскому центральному архиву древних актов. Все книги маршалковского суда получены в переплёте, с пронумерованными листами, но без печатей.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Маршалковский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 28 единиц (Гор. № 4174-4201). По виду документов дела были распределены: на акты и реестры дел. Самым древним являлся документ с 1752 г., самым поздним с 1793 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов.

В 1906 г. был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса, в котором королевский маршалковский суд проходил также как отдельная группа

дел, имевшая 23 единицы (Спр. № 4182-4204). Количество дел маршалковского суда в этом каталоге уменьшилось. Каждому делу на русском языке был составлен информативный заголовок. И. Спрогис точнее распределил дела по типу документов: на поточные и декретовые книги; поточные, ежедневной деятельности, рапортов и заявлений протоколы; а также на апелляционные, уголовные, ординарные, инквизиционные, полицейские и др. реестры дел. Каждое дело получило новый инвентарный номер, точнее были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, несмотря на их недостатки, широко вошли в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1948–1951 гг. фонду „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“ был присвоен № 101. В 1950 г. по карточке этого фонда числилось 23 дела.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“. В фонде № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“ была одна опись. Печатный каталог И. Спрогиса использовался как опись № 1. В то время по нему фактически было учтено 22 дела.

В 1976 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“. В результате проверки установлено, что в группе дел каталога И. Спрогиса № 4182-4204 (23 единицы хранения), который использовался как документ учёта, оказалось в наличии 22 дела. Выяснилось, что по каталогу И. Спрогиса отсутствует одно дела (Спр. № 4203). В 1984 г. при повторной проверке дел этого фонда дело Спр. № 4203 было обнаружено и возвращено в учёт описи № 1 фонда № 101.

В 2016 г. была составлена новая усовершенствованная опись № 1 фонда № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“, по ней было учтено 23 дела.

Итого в фонде № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“ имеется 23 единицы хранения, хронологические рамки которых охватывают 1793 г.

Первая опись фонда № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“

Незавершенность и недостатки каталогов И. Спрогиса и Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении в 2016 г. описи № 1 фонда № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“ имеется в наличии 23 единицы хранения. Все дела в новосоставленной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталогов И. Спрогиса и Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“ по виду документов условно можно разделить на книги: поточные и декретовые; на протоколы: поточные, ежедневной деятельности, рапортов и заявлений, решений по экономическим делам; а также на реестры: апелляционные, уголовные, ординарные, экстраординарные, инквизиционные, полиции, коморника (судебного пристава), приезжих в г. Гродно лиц и др.

Маршалковский суд высшей инстанции решал дела, принадлежавшие только трём типам реестров: апелляционных, уголовных и экстраординарных дел. Маршалковский суд первой инстанции рассматривал дела всех остальных типов реестров. Крайние даты документов описи № 1 охватывают период с 23 апреля по 7 декабря 1793 г. Все документы отражают деятельность маршалковского суда в Гродно, во время пребывания в городе короля Станислава Августа Понятовского и прохождения сессии последнего сейма Речи Посполитой.

Поточные книги маршалковского суда составляют разного вида документы: жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты осмотра места преступления и пр. В декретовых книгах излагались суть и процесс рассматриваемых гражданских и уголовных дел, выносились по ним судебные решения.

Пять дел описи № 1 фонда № 101 (Спр. № 4182, 4183, 4200-4202) имеют реестры документов (внутренние описи). Реестр документов представляет собой список содержащихся в деле документов. Листы реестров документов указаны в таблице описи № 1, в колонке „примечания“

При составлении описи № 1 фонда № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“ нефондовых дел в ней обнаружено. Все документы дел описи № 1 фонда № 101 написаны на польском языке. При составлении описи № 1 были также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 101 „Королевский маршалковский суд в г. Гродно“ имеется 23 единицы хранения, хронологические рамки которых охватывают 1793 г.

Отдел распространения информации

Старший архивист

Александр Банюевич